

Dušan Puvačić

**O ENGLISKIM
IZDAVAČIMA,
LUDOM GASU I
MNOGO ČEMU
DRUGOM -
S MIODRAGOM
PERIŠIĆEM U
ENGLISKOJ I
BEOGRADU**

PISMA I KOMENTARI

Književnost 3/2007

PISMA I KOMENTARI

O ENGLSKIM IZDAVAČIMA, LUDOM GASU I MNOGO ČEMU DRUGOM: S MIODRAGOM PERIŠIĆEM U ENGLSKOJ I BEOGRADU

Dušan Puvačić

Kad god se setim našeg prvog susreta pomislim na Kočićevog *Jablana*: dva bosanska bika na megdanu. Jedan, zapenio, pa kidiše li kidiše – a drugi ne da na sebe. Arena su moja kola, u kojima vozim u Lejk distrikt svoga gosta iz Beograda, sekretara Andrićeve zadužbine. Dan ili dva ranije je stigao u Englesku na kraći studijski boravak, na poziv Britanskog saveta, i iz Londona odmah produžio za Lankaster, grad na dalekom severozapadu, gde sam na tamošnjem univerzitetu, od 1973, predavao naš jezik i književnost. Perišićeva poseta je bila nešto sasvim uobičajeno. Britanski savet je gotovo svake godine slao svoje goste iz Jugoslavije i na Lankasterski univerzitet – da održe predavanje, sretnu se sa studentima i nastavnicima, pregledaju biblioteku i, ako žele, u njoj malo rade, obiđu poneku istorijsku ili turističku znamenitost u okolini, uspostave ili učvrste kontakte sa kolegama, lepo se provedu na oproštajnom ručku ili večeri – pa nastave studijski boravak u nekom drugom gradu, po unapred načinjenom programu. Perišića nisam poznao, ali sam o njemu ponešto znao, iz razgovora sa kolegama i prijateljima za vreme mojih letnjih poseta Beogradu. Ili, bolje reći, znao sam o njemu ono što su oni o njemu mislili: da je ratoborni mladogardejac, namrgođen i tvrd, katkad krajnje neprijatan u ličnim kontaktima, sekantan, bez dlake na jeziku, posebno ratoboran i arogantan prema predstavnicima moje, već sredovečne generacije. Oženjen ćerkom Jare Ribnikar. Čovek koji je na pragu da napravi blistavu karijeru.

Radni, zvanični deo njegove posete već je bio okončan, bez incidenta, uz diplomatsku uzdržanost i gosta i domaćina. Ali atmosfera je celo vreme bila pomalo napeta. Očekujem da se on i meni prikaže u svetlu u kojem su mi ga prikazali moji stari prijatelji. Pokatkad osetim da se i on uzdržava da ne kaže sve što mu je na pameti. Sad ga vodim u Lejk distrikt, kolevku engleskog romantičarskog pokreta, da mu pokažem “Dove Cottage”, kuću u kojoj je živeo Vordsvort. To isto veče sam pozvao nekoliko kolega na večeru u njegovu čast. Sutradan će, hvala Bogu, u London. On, međutim, obraća malo pažnje na predele kroz koje prolazimo i počinje

da me preslišava. “Kažite vi meni, družo Puvačiću, šta ste vi uradili za našu književnost u ovih desetak godina koliko ste u Engleskoj. Koliko je knjiga prevedeno, koliko objavljeno zahvaljujući vama? Kakvi su vaši kontakti s izdavačima? Pošto je tako malo naših knjiga štampano, očigledno se ne trudite dovoljno...” Monolog u tom stilu traje nekoliko minuta. Diže mi se pritisak i smišljam kako da mu odbrusim. To je tema o kojoj bi mogao da govorim satima, danima... Ali ako počnem da mu odgovaram i objašnjavam misliće da se izvlačim, da ga foliram. Neće mi verovati. Obuzdavam se i kažem mu potpuno smireno: “Dragi moj Perišiću, vi ste mlad čovek, tek ste stigli na Ostrvo i nemate pojma o ovoj zemlji. Predlažem da ovaj razgovor nastavimo na samom kraju vašeg boravka u Engleskoj. Doći ću specijalno u London da vam, ako želite, odgovorim na ovu vašu litaniju. Čini mi se da je potpuno besmisleno da vam sad ja tu nešto pričam o frustracijama mojih kolega koji rade (ili ne rade) isto ovo što i ja i navodim primere njihovih bezuspešnih pokušaja da objave ono što su preveli ili napisali. Bolje da to ostavimo za London.” Odgovorio je, “U redu, ako tako kažete.”

Za večerom, isto to večer, bio je opušten, duhovit, dobro raspoložen, spreman da na svako pitanje da iscrpan i precizan odgovor, pitom i umiljat. Sušta suprotnost onom Miletu Perišiću iz beogradskih priča ili iz moga automobila. Posebno je šarmirao moju ženu i koleginicu Felisiti Roslin iz Odseka za englesku književnost, koja je dolazila kod mene na časove srpskohrvatskog i otkrivala polako našu literaturu. Počela je već bila da prevodi Andrića i piše o njemu. Imala je ogromnu želju da provede neko vreme u Jugoslaviji i već se psihološki pripremala da sledeću školsku godinu predaje u Sarajevu, na Odseku za englesku književnost, zahvaljujući razmeni sa kolegom Ivom Šoljanom koju smo organizovali preko Svetozara Koljevića.

Perišić je sutradan otputovao za London. I Felisiti je išla u posetu svojim roditeljima, pa su se dogovorili da iz Lankastera krenu istim vozom i delimično putuju zajedno. Odvezao sam ga kolima na stanicu i dao čvrsto obećanje da ću ga potražiti u Londonu, u njegovom hotelu. Kad sam, posle desetak-dvanaest dana stigao u London, sa stanice sam otišao direktno u hotel. Kad mu je portir javio da sam stigao, strčao je brzo u hol i pre nego što smo se pozdravili rekao: “Dušane, ja vam dugujem jedno veliko izvinjenje. Ja sam jedan prepotentni magarac. Sad mi je jasno da je tačno sve ono što niste hteli da mi kažete. Ponašao sam se krajnje nadobudno, i molim vas da mi oprostite...” Bio sam i zbunjen i iznenađen ovim rečima. Nisam

očekivao ovu vrstu skrušenosti od jednog agresivnog, tvrdog momka. Promrmljao sam nešto kao “Ne preterujte, Perišiću. Svako može da pogreši.” A u sebi pomislio: Kakva metamorfoza - očekujem bika, a dočekuje me magarac!

Ispričao mi je, uz piće, gde je sve bio i s kim je razgovarao. Svi su ga lepo i ljubazno primili, pažljivo saslušali, ponudili čajem, kafom ili čašicom šerija, neki čak izveli na ručak ili na večeru, i ispratili - nezainteresovani za ono što im je nudio, Ivu Andrića ili bilo kojeg našeg pisca kojeg je pomenuo. Proveli smo dva dana zajedno u neprestanoj priči. Više sam govorio ja nego on, jer me je stalno zapitkivao i – što nije uvek slučaj - pažljivo slušao moje odgovore. Hteo je da sazna što više o Engleskoj, o meni lično, o mom poslu, mojoj porodici, o engleskim kolegama i prijateljima. Propešačili smo “ceo London”, odmarali se u najrazličitijim pabovima, popili bezbrojne pinte piva. Otišli smo i u “ritualnu” posetu Pekiću. Oprostili smo se - srdačno i prijateljski - uz uobičajeno, “Obavezno mi se javite kad dođete u Beograd!”

Nisam mu se javio, ali je on od nekog naćuo da sam stigao i pronašao me u stanu gde sam odseo. “Ceo dan telefoniram naokolo da bih saznao gde se krijete... Zašto mi se niste javili? Moramo se videti. Kad ste slobodni? Gde vam odgovara..? Hoćete li u Andrićevoj zadužbini ili negde drugde?” Svratio sam, na kratko, u Zadužbinu, da se vidimo i malo popričamo, ali mu to nije bilo dovoljno. Insistirao je da dođem na večeru, upoznam Vladislavu, njegovu suprugu, i sretnem se s nekim njemu bliskim ljudima. Nisam uspeo da ga odbijem. Koliko se sećam, upravo je bio okončan Oktobarski susret pisaca, pa su na večeru bila pozvana i dva pisca iz Zagreba, Velimir Visković i Pavao Pavličić, uz Beograđane – Drinku Gojković, Radoslava Bratića i Miroslava Maksimovića sa suprugama. Pamtim tu večeru ne samo zbog zanimljivosti razgovora i opuštenosti domaćina i gostiju – osim Pavličića, koji je celo veće pio samo vodu i ponašao se krajnje uzdržano, kao da mu je neprijatno što je među nama - već i zbog jednog Miletovog nestašluka. Kako mi je kasnije priznao, hteo je da mi se osveti što mu se sam nisam javio. Kad smo sedali za sto, postavio me je pored Bratića, znajući da sam svojevremeno u *Ninu* objavio dosta kritičan tekst o njegovom romanu *Smrt spasitelja*. Motrio nas je celo vreme prateći kako komuniciramo. Bratić se ponašao kao savršen džentlmen koji je potpuno preboleo ranu koju sam mu naneo. A ja sam ga stalno zapitkivao nešto o BIGZ-u. Svi gosti su se razišli pre mene. Ja sam se zadržao u razgovoru s Vladislavom i Miletom do u sitne sate. Pretpostavljam da sam im se po povratku

kući u Lankaster zahvalio i izvinio što sam ih izložio preteranom noćnom bdenju. Tu pretpostavku potvrđuje, Miletovo pismo od 1. decembra 1983.

“Dragi Duško,
mojoj lenjosti nema kraja, ali Vi za tu vrstu lenjosti, pretpostavljam imate razumevanja. Za sirom nemojte žaliti. U Travniku ga nije bilo, a ja sam do voza imao samo dva sata, pa nisam stigao u Turbe. Što se tiče mojih dugova prema Vama, oni nisu samo finansijske prirode, pa Vas molim, upravo zbog toga, da te finansijske regulišemo na način koji Vi smatrate najbržim i adekvatnim. Felicity, a i čitava engleska ekipa¹, je boravila u Beogradu za vreme Palavestrinog simpozijuma u SANU². Videli smo se dva puta pri ozbiljnijim obrocima (što važi i za vegeterijance) i imam utisak da joj nije tako loše u Sarajevu. Ima malu platu, dobar stan, knjige, i, naravno, dobro društvo. Još nije progovorila.

Što se tiče našeg noćnog bdenja i razgovora, Vladislavi to nije teško palo. U poslednje vreme, njen umor je hroničan, jer se nalazi u krajnjoj fazi završavanja teze. Uveravam Vas da joj je bilo sasvim prijatno. Nadam se da je i Vama bilo prijatno kod nas tako da uvek možemo da predvidimo nastavak.

Beograd je u mraku. Stanje je općenito depresivno, a mislim da je za intelektualce posebno destimulativno. Upravo zbog toga, slobodan sam da Vam pošaljem knjigu Milutina Petrovića, jer to su bili nešto bolji trenuci ove godine, a pesme, skupljene među dve korice, mislim, reprezentativne su za poetske sedamdesete godine u onoj meri u kojoj se u srpskoj poeziji nešto menjalo.

Prenesite moje pozdrave Vašoj porodici. Vas posebno pozdravlja Vladislava. Jara ne zna za ovo pismo, ali sigurno bi se pridružila.

Sad je na mene red da Vam kažem da ako Vam bilo šta treba, nemojte se ustručavati da pišete. Ja sam tu.

Vaš

M. Perišić”

Kad čitam stara pisma često u njima nađem detalje koje ne mogu da razjasnim. Tako je i u ovom pismu, sa travničkim sirom i Miletovim dugovima prema meni. Pojma nemam o čemu govori. Garantujem jedino da u pitanju nije nikakva

¹ Felicity Rosslyn, Celia Hawkesworth, David Norris.

² Simpozijum Srpski simbolizam, 8-11. novembar 1983.

tajna šifra. Mile još nije bio zaplovio u političke vode, u kojima ono što se kaže nije uvek ono što znači. Osećam, dok pišem ovo što pišem, da će ove uspomene na Perišića biti neminovno veoma fragmentarne. Ne samo zato što su iz moga sećanja iščileli mnogi detalji i datumi naših susreta, već i zato što je mnogo toga čega se sećam suviše privatne, intimne prirode s jedne strane, a javno (da ne kažem politički) osetljive, s druge. Nekim našim susretima i razgovorima prisustvovali su i ljudi za koje ne znam da li bi voleli što ih unosim u svoju priču. Zbog toga će mnogo toga ostati neispričano, a neka imena prećutana.

U leto 1984. Mile je izabran za glavnog i odgovornog urednika *Književnih novina*. Vera Stojić, predsednik Zadužbine Ive Andrića, čuo sam, bila je krajnje zabrinuta, jer se plašila da će ga urednički položaj i izlazak na književno-političku arenu izložiti velikim iskušenjima i opasnostima, kojih je bio lišen u zavetrini Zadužbine. Nekako u isto vreme, 1. avgusta 1984, i ja sam prešao na novi posao. Po zatvaranju Odseka za centralne i jugoistočno-evropske studije na univerzitetu Lankasteru, dobio sam posao na Londonskom univerzitetu, na Školi za slavenske i istočno-evropske studije (SSEES).

Prilikom poseta Beogradu redovno ga posećujem u redakciji, u kojoj sam i sam proveo nekih sedam godina. Obično odemo na piće ili na ručak u restoran u Domu JNA. Tu me, jednom prilikom, upoznaje sa Radovanom Karadžićem, neposredno pošto je pušten iz zatvora. Kasnije se viđamo i u njegovom malom stanu u ulici Cara Uroša, gde je živeo sa svojom novom ženom, Žanetom Đukić. Stalno me moli da mu pošaljem nešto za list. Pokušavam da mu objasnim da sam na novom poslu preopterećen i nastavnim i administrativnim obavezama i da, jednostavno, ne stižem da radim bilo šta drugo. A on uvek isto: zašto ništa ne šaljete? Jednog leta je sa Žanetom posetio London. Na taj susret me podsećaju nekolike fotografije snimljene u mom stanu.

Na "ti" prelazimo tek 1987, u Londonu, na konferenciji o Vuku Karadžiću – "Proučavanje usmene tradicije i Južni Slaveni" - koju organizujemo Silija Hoksvort i ja na našoj Školi. Nagoveštava da početkom sledeće godine namerava da objavi svečani broj *Književnih novina*, povodom 40-godišnjice osnivanja lista, i da za tu priliku očekuje od mene tekst. Dajem svečano obećanje. Krajem godine stiže zvaničan, cirkularni poziv: "Vaš tekst obima do osam kucanih strana očekujemo najkasnije do 5. februara 1988. godine", i Miletov rukom dopisani post scriptum:

“Duško, molim te da pošalješ nešto po svom izboru, bilo da je reč o sećanjima, bilo tekst po trenutnom interesovanju...”

Šaljem mu tekst “Olga i Dušica”, sećanje na korektorke *Književnih novina*, Olgu Martinović i Dušicu Mučalicu, dve retko savesne, hrabre i plemenite žene koje su nekako ublizo a prerano umrle. Kad smo se kasnije te godine sreli u Beogradu, izvinjavao mi se što je “neka budala”, na prelomu, promenila “Olga” u “Olgica”, jer je mislila da je tako bolje. Moje prijateljstvo s Miletom iznenađuje mnoge moje stare prijatelje. Jedan, čujem, kaže, “Mogu da shvatim da Perišić može da bude Duškov prijatelj, ali mi nije jasno kako Duško može da bude Perišićev.”, Posle toga, češće objavljujem, jedan ili dva teksta godišnje, na šta me podseća i Miletovo pismo od 9. decembra 1989.

“Dragi Duško, zaprepašćen, otkrio sam da moj rezime nije stigao na svoju adresu, jer sam napravio katastrofalnu grešku. Prvo, bio sam dao ovde u Beogradu da se to prevede, ali nisam ja poslao, već sam zamolio drugog dajući mu adresu na parčetu hartije. Ispalo je, to sam saznao pre neki dan, da nema ni rezimea ni prevoda. Šaljem ti ovaj rezime, pa ako možeš, spasavaj. Inače, nisam do sada dobio potvrdu o registraciji. Popunio sam formular i napisao pisamce zahvalnosti Džonu Morisonu za onih tri stotine funti. Ni traga ni glasa, ni odgovora. Malo me utešio Kjell Magnuson koji je u Beogradu i koji mi je rekao da je rezime poslao pred svoj put u Jugoslaviju.

Inače, živim kao pas. Mučim se i činim mnoge stvari koje za sebe ne bih činio ni kad bih umirao od gladi, samo da ove proklete novine prežive (odlazim kod raznih direktora i molim pare...). Uz sve to, vuku me na razne strane da dajem intervju, da učestvujem u pisanju programa novih partija u Beogradu, a, što je najgore, zovu me na razne književne večeri od kojih mnoge odbijam, ali neke ne možeš - kao, na primer, o Miodragu Pavloviću, za koga moraš pročitati njegovih tridesetak knjiga – pa mi se onda samo odvali energija. Do sredine januara trebalo bi da predam izdavaču rukopis svoje knjige s radnim naslovom *Intelektualci na vlasti*. Bog zna!

I pored poslovnog tona, mogao bi u pisamcetu da napišeš koju reč o Tildi i devojkama, pa i o sebi. Imaš li tremu pred Ameriku. Ovde te često pominjemo. Nikola K. (Ikija) napisao je tekst o Prediću, pa možeš biti miran. Kakav je predbožićni London? Blago Đuri! Tekstom o lingvističkom skupu i prevodom, zaradio si pretplatu i za iduću godinu.

Dragi Duško, tebi, Tildi i kćerima želimo, Žaneta i ja, odličnu, uspešnu, srećnu i pomalo nostalgičnu 1990. godinu. Neka se kraj milenijuma završi u znaku drugih, novih projekata.

Tvoj Mile.”

Izgubljeni rezime koji mi je poslao s molbom da ga prevedem i hitno pošaljem, potvrda o registraciji i tri stotine funti koje je dobio od Džona Morisona – sve se to odnosi na Četvrti svetski kongres za sovjetske i istočno-evropske studije koji je sledećeg leta, od 21. do 26. jula 1990, trebalo da se održi u Engleskoj, u jorkširskom gradu Harogeju. Organizovao sam za tu priliku panel o odnosu književnosti i ideologije u Jugoslaviji, i pozvao nekoliko kolega - pisaca i profesora, da pripreme i pročitaju svoje referate. Rezimee je trebalo poslati pola godine unapred. Profesor Džon Morison je bio glavni medijator kongresa, a učesnici iz Istočne Evrope su dobijali po 300 funti na ime putnih i drugih troškova. “Blago Đuri!” se odnosi na moga zeta Đuru Kovačevića, koji je u to vreme bio u Londonu. Vest da je N. Koljević napisao tekst o Prediću, pa da mogu “biti miran” ima svoju predistoriju.

Prilikom jednog od mojih ranijih boravaka u Beogradu, moj stari drugar, pesnik Vladimir V. Predić, požalio mi se da ne može nigde ništa da objavi. Pitam ga zašto ne ponudi nešto *Književnim novinama*. Odgovara: “Kome? Miletu Perišiću? Pa taj me uopšte ne primećuje. Gleda kroz mene, kad se slučajno sretnemo. Ja sam za njega sitna boranija, manji od zrna peska. Izbacio bi me iz redakcije da samo promolim njušku, a tek da mu ponudim pesme... Ti si lud.” Rekao sam mu da mi spremi petnaestak dobrih pesama, a da je ostalo moja briga. Odneo sam ih u *Književne novine* i rekao Miletu: “Ne tražim da ovo objaviš, nego samo da pažljivo pročitaš. A posle sam odlučio...” Objavio ih je, sve, već u sledećem broju. Zahvalio mi se što sam mu “otkrio” jednog sjajnog pesnika. Predić je posle toga priman u redakciju sa poštovanjem koje svojom poezijom zaslužuje. Objavljivano je sve što je ponudio. Obaveštavajući me da je Ikija napisao tekst o njemu, kao da je hteo da kaže kako je moj prijatelj Predić sad kod njega persona gratissima i da ima totalnu prolaznost.

Beogradska grupa mojih “kongresmena” stigla je u London nekoliko dana pre početka Kongresa. U njoj su, pored Perišića i Predraga Palavestre, bili i Dobrica Ćosić, Sofija Škorić i istoričar umetnosti prof. Voja Đurić sa suprugom. Kad je saznao za njihov dolazak, Desimir Tošić je organizovao, na Londonskom

univerzitetu, prvi javni, otvoreni skup na kojem su se sreli predstavnici srpske londonske političke emigracije i intelektualci iz zemlje. Skup kojim je, kako je to rekao Dobrica Ćosić u svojoj uvodnoj reči, simbolično okončan građanski rat u Jugoslaviji. Ali ni o tom skupu ni o Kongresu ovom prilikom neće biti reči. Ostaviću to za jednu drugu priču koju ću, nadam se, kasnije, uspeti da ispričam.

Kazaću samo nešto o Miletovom i mom putovanju u Harogejt. Dok su svi ostali iz Londona na sever otputovali ujutro, vozom, Mile je rekao da će poći kasnije, sa mnom, kolima, “da se na miru ispričamo”. Ispričali smo se do mile volje, na miru, u četiri oka, i u automobilu, i u hotelskoj sobu koju smo delili. Prelazili smo, u vožnji, s teme na temu, dok u jednom trenutku nije rekao, odgovarajući na moje pitanje kako bi se mogla definisati opšta situacija u zemlji: “Opšta sludenost! Ne znaš ko je sludeniji, političari, intelektualci, ili običan svet. Kao da je neko nad celu zemlju ispuštao neki ludi gas, koji nas je sve kontaminirao, pa se ponašamo totalno neuračunljivo...” Sećao sam se često kasnije tih njegovih reči i citirao ga mnogo puta u različitim situacijama. Niko tad nije mogao da predvidi - mada smo bili svesni dejstva “ludog gasa” - da će, dve godine kasnije, u avgustu 1992, dvojica mojih panelista, Dobrica i Mile, doći ponovo u London, u sasvim drugom svojstvu - kao predsednik države i njegov sekretar za informacije.

Nekoliko dana pre početka Londonske konferencije, na kojoj će Jugoslaviju predstavljati “trojac bez kormilara” (Ćosić, Panić, Milošević), telefonom mi se javio jedan nepoznat čovek, predstavio se, rekao da ima firmu u južnom Londonu, da mu je moj telefonski broj dao Miodrag Perišić i da bismo morali što pre da se vidimo. Sećam se da je bio petak, pred podne, jer me je našao kod kuće, pošto petkom nisam imao časove. Predložio sam da se sretnemo kod mene na fakultetu, sredinom sledeće nedelje – najbolje u sredu, kad sam posle podne slobodan. Odgovorio je:

“Nikako! To mora da bude danas. Stvar je veoma hitna.”

“Kad je tako, OK, dođite kad vam odgovara. Ja sam kod kuće.”

Dao sam mu adresu, a on mi je uzvratio da će mu kolima do mene trebati oko jedan sat. Samo što je ušao, počeo je iz džepova sakoa i pantalona da vadi svežnjeve novčanica:

“Ovde imate 3.500 hiljade funti.”

“Za šta?”

“Za oglas.”

“Kakav oglas?”

Rekao mi je da verovatno znam da sledeće nedelje počinje Londonska konferencija o Jugoslaviji. Podsetio me je da četvrtkom, u donjem desnom uglu naslovne strane *Tajmsa* izlaze plaćeni oglasi najrazličitije sadržine, i da je on rezervisao prostor za oglas podrške Jugoslaviji. Sledećeg dana putuje za Italiju, vodi decu na odmor, pa nema vremena da oglas preda sam. Pošto mu je Perišić rekao da sam ja najbolji čovek da mu u tom poslu pomogne, moli me da to odradim najbolje što mogu. Sam oglas košta 3.000 funti, a ostatak je za dodatne troškove. Nije mi bilo pravo, ali nisam imao kud. “U redu, a gde je oglas?” Odgovor me je sledio: “Pa vi treba da ga napišete. Znaite, nešto u stilu fer plej za Jugoslaviju.” I da bi bilo “vrlo važno” da tekst oglasa bude na savršenom engleskom i da ga u *Tajms* odnese osoba sa engleskim imenom i prezimenom. Samo toliko!

U to nam se pridružila moja žena. I ona je tih dana sedela kod kuće, jer je, posle uvođenja sankcije protiv Jugoslavije, izgubila posao. Moj posetilac joj je rekao da je od Mileta čuo da je ostala bez posla, ali da će se “i to srediti” kad se on vrati s puta – ako joj nije teško da svakog radnog dana putuje u južni London. (Tako je i bilo, ali to nije deo ove priče...) Pre nego što sam se osvestio, on je iščezao. Držao sam u ruci njegovu posetnicu, sa brojem faksa u Italiji na koji – “molim vas, biću vam veoma zahvalan” – treba da pošaljem fotokopiju oglasa. Žena me pita, “Kakve su ovo pare?” Objasnim joj i na njeno “Pa, ti si lud”, odgovaram “Očigledno jesam.”

Još u šoku, u prvi mah nisam mogao da se setim nikog ko bi mi mogao pomoći da se izvučem iz celog tog zamešateljstva. Znao sam da među mojim kolegama na fakultetu nema nikoga ko bi bio spreman da pomogne “našu” stvar. Bio sam sav svestan, takođe, da moram da radim vrlo brzo. Najbitnije je bilo da što pre nađem nekog ko će, bar zbog imena i prezimena, imati savršen britanski pedigre. Setio sam se Arijane Biti (Ariana Beaty), arhitekta iz Beograda, udate za Engleza, s kojom sam se tih godina često viđao na skupovima posvećenim zbivanjima u Jugoslaviji. Odmah sam joj telefonirao, i na pitanje da li je spremna da zajednički obavimo posao kojeg sam se nevoljno prihvatio, odgovorila, “S najvećim zadovoljstvom.” I danas sam joj zbog toga beskrajno zahvalan. Kad sam joj se, pišući ovaj tekst, javio da je pitam ima li nešto protiv da pomenem njeno ime, odgovorila je, “Naprotiv. Biće mi čast.”

Složili smo se da je prva osoba kojoj treba da se obratimo s molbom za pomoć u pisanju teksta oglasa sada već pokojni Dr. Džo Garet (Joe Garrett), profesor hemije na univerzitetu u Bristolu. Pričalo se da je oženjen Crnogorkom, a u

žestokom propagandnom ratu koji se u to vreme vodio na sve strane, stajao je na “našoj” strani barikada, pisao pisma novinama, učestvovao u televizijskim polemikama, istupao na javnim skupovima. Javio sam mu se telefonom i upitao ga da li je spreman da nam pomogne. Odmah je pristao. Dogovorili smo se šta bi, u okviru naslova “Fer plej za Jugoslaviju na Londonskoj konferenciji”, trebalo da se kaže. “Ništa ne brinite, kad u ponedeljak dođete na posao - čekaće vas moj faks.”

Rano u ponedeljak, kad sam stigao na posao – faks me je čekao među ostalom poštom. Prekucao sam ga i telefonom zamolio Arijanu da dođe po tekst oglasa i odnese ga u redakciju *Tajmsa*. U rano posle podne, javio mi se novinar iz oglasnog odeljenja. Na mene ga je uputila gđa Biti, pošto nije mogla sama da odluči šta da radi. Naime, u vezi sa oglasom postoji jedan “mali problem.” Njegov urednik smatra da su neke formulacije uvredljive za Tuđmana, pa predlaže da se Tuđmanovo ime potpuno izbací, a uvredljive formulacije prestilizuju. Inače oglas neće biti objavljen. Kad mi je pročitao prestilizovane rečenice, učinilo mi se da na još žešći i drastičniji način govore isto ono što je Džo Garet, pominjući Tuđmana, hteo da kaže. Odgovorio sam da prihvatam primedbu i da se slažem sa preformulisanim verzijom teksta. “U tom slučaju, molim vas, sutra rano ujutro dođite da oglas platite.” Sutradan smo, zaista vrlo rano, taksijem otišli u Voping, gde su 1986. godine preseljene poslovne prostorije *Tajmsa*. Čekali smo više od pola sata da se neko pojavi i preuzme novac. Dva dana kasnije, u četvrtak, 27. avgusta 1992, oglas je bio objavljen.³

Mile mi se javio telefonom. Pozvao me je da, “obavezno”, dođem na večeru u Dobričin hotelski apartman. Pokušavao sam da se izvučem. Pitam, zašto ja? Kaže;

³ Oglas je objavljen u ime grupe britanskih građana, prijatelja Jugoslavije, užasnutih katastrofom koja je zadesila zemlju. Uskogrudim, suludim nacionalizmom, prisutnim kod svih zaraćenih strana, lukavo manipulišu strane sile, naročito Nemačka i Austrija. To je rat u kojem se niko ne ponaša “dobro”. Potpisnici oglasa – Prijatelji Jugoslavije - dobro poznaju tu zemlju, njene narode, kulturu i prošlost i zapanjeni su jednostranošću izveštavanja. Srpski narod je proglašen za jedinog krivca. Izuzev dva ili tri časna izuzetka, niko nije otišao da čuje i vidi užase kroz koje je prošlo pola miliona izbeglica prebeglih u Srbiju i Crnu Goru. Etničko čišćenje jeste stravično, ali ga je, “kao što je istakao Simon Vizental”, otpočeo hrvatski nacionalistički režim 1941-1945. i ono se nastavlja, kao centralni deo hrvatske nacionalističke doktrine. Evropi su poznata imena Aušvic, Treblinka i Belzen, ali je malo ko čuo za Jasenovac, gde su stradali Srbi. NDH je u svojim granicama imala celu današnju Bosnu i Hercegovinu. Pokolji i deportacije su razlog što se broj Srba, koji su pre 50 godina bili većinski deo stanovništva, danas smanjio na 32%. Zbog tih još živih sećanja, Srbi traže da Evropa prizna njihove strahove, patnje i njihova prava kao naroda. Narodi bivše Jugoslavije su svi mali narodi. Zajedno bi mogli biti jaki, dok će ih, razjedinjene, eksploatisati jaki susedi. Ali ako je “samoopredeljenje” demokratsko pravo, onda se ono ne sme uskratiti onima koji žele da ostanu u zemlji koja se zove Jugoslavija. Na kraju se poziva Britanska vlada, kao sazivač Londonske konferencije, da zauzme nepristrasan stav, da se sankcije protiv Srbije i Crne Gore, kao “zapanjujuća nepravda”, ukinu i da se prizna Jugoslavija u novom obliku.

Oglas, nesumnjivo, nije imao nikakvog uticaja na tok i rezultate Londonske konferencije. Možda je podstakao ponekog čitaoca *Tajmsa* da se zamisli i zapita koliko su tačne jugo-priče koje mu se svakodnevno serviraju. Ali ko to zna!

“Dobrica želi da ti se zahvali za oglas.” Da mu dam časnu reč da ću doći. “Časna pionirska, kažem.”

Čim sam se pojavio, Dobrica je, posle pozdrava, počeo da se zahvaljuje. Kao, ne znate vi šta je za nas značilo kad smo ušli u konferencijsku salu, a svi čitaju *Tajms*. Odgovaram da se zahvali Džou Garetu, a da sam ja bio samo tehničko lice. Na večeri su, pored Dobrice, Svetozara Stojanovića, Mileta i mene bila još samo dva –ića, jedan novinar i jedan “poslovni čovek”. Za večerom se razgovaralo isključivo o konferenciji, a najviše o sukobu Miloševića i Panića i njihovom prepucavanju ko je šef delegacije. U jednom trenutku Dobrica pogleda u luster iznad stola i reče: “Da li nas ovde slušaju?” Mile, kao iz topa: “Bože, Dobrice, šta vam pada na pamet. Ovo je demokratska, a ne policijska država. Takve stvari se dešavaju samo u totalitarnim režimima... Kao da ne znate”, i namiguje. Sveta na to: “Normalno da nas slušaju. Samo ne znaju kad smo ozbiljni, a kad se šalimo...”

U jednom trenutku je u trpezariju ušao Dobričin telohranitelj, prišao mu i šapnuo nešto na uho. Dobrica se izvinio, ustao, digao od stola i otišao u salon ispred trpezarije. Pošto nije zatvorio vrata, čulo se da s nekim razgovara i da se pozdravlja. Mile dobacuje telohranitelju, koji stoji na vratima, da ih zatvori, a nama ostalima za stolom dodaje, “da ne slušamo toga kretena.” Pitam ga poluglasno ko je kreten. Odgovara, “Milošević.”

Dobrica nas, po povratku, obaveštava da je Milošević došao da se pozdravi, pošto je odlučio da se isto to veče vrati u Beograd, a da ne ostaje na sutrašnjoj, završnoj sesiji konferencije.

Sutradan sam se još jednom video s Miletom, sasvim kratko, tek toliko da se pozdravimo i poželimo da se uskoro sretnemo u zdravlju i veselju. Nisam dospeo da ga upitam bilo šta u vezi sa oglasom. Ni da ga prekorim što me je u sve to uvalio.

Nismo se videli gotovo sedam godina. Dugo nisam dolazio u Beograd. Čuo sam da je neko vreme proveo u Americi i Kanadi, da je dobio dve devojčice-bliznakinje, preležao jedan manji infarkt - i da je i dalje sav u politici. Sreli smo se 8. januara 1999, u njegovom novom stanu u Molerovoj ulici. Pozvao me je da vidim Žanetu, ćerke i gde sad živi. Datum sam utvrdio zahvaljujući internetu i vebsajtu Zvezdara teatra. Te večeri je bila premijera *Kontejnera* Dušana Kovačevića. Žaneta je rekla da joj se ne ide i svoju kartu je ustupila meni. Otpešačili smo od Molerove do Zvezdare, uz Miletov dugi monolog, pun gneva i gorčine. Bilo mi je jasno da je

nezadovoljan ne samo opštim stanjem u zemlji, nego i svojom strankom i njenom personalnom politikom.

Posle predstave on je ostao u foajeu, u razgovoru s Kovačevićem i glumcima, a ja sam otišao na spavanje, u stan gde sam bio odseo. Kad su, posle pada Miloševića, "njegovi" došli na vlast i poslali ga u Otavu, za ambasadora, prva misao mi je bila: ode Mile u svoj Ponto. Razmenili smo nekoliko e-mail poruka, uglavnom preko njegove sekretarice. Poslao sam mu knjige koje je objavila ASWA i od sekretarice sam dobio zahvalnicu. Znao sam, znajući ga, da svoj posao obavlja najbolje što može i ume, i da, kako se to nekad govorilo, izgara na njemu.

Vest o njegovoj smrti, početkom maja 2003, primio sam s nevericom i u totalnom šoku, kao kad vam umre neko blizak i drag. Kasnije, kad sam se malo smirio, pomislio sam da je neko ko je u sebi imao toliko energije i dinamike kao Mile, morao da umre primereno samom sebi - na treadmill-u, u pokretu, u hodu. Imao sam već kupljenu kartu za Beograd, pa sam znao da ću stići na vreme da se oprostim od svog prijatelja.

Dok sam, tog oproštajnog dana, stajao pred kapelom na Novom groblju, slušajući opelo i glasove vladika i sveštenika, govore partijskih kolega i "prijatelja" i, nad grobom, počasni plotun čete vojnika - i udisao mešavinu tamjana i barutnog dima - pitao sam se kakve sve to ima veze s Miletom kakvog sam ja znao. I pomislio: Bože, onaj ludi gas, koji mi je on prvi pomenuo - još se nije razvejavao. Da li će ikad?